

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 330.15

Метлова Л.П.

ПІДХОДИ ДО РЕФОРМУВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У ТЕХНОГЕННО ПЕРЕВАНТАЖЕНИХ РЕГІОНАХ

Наведено передумови реформування природокористування в Україні, вимоги зовнішнього середовища, внутрішніх обставин. Показані вузлові проблеми, можливі напрями їх розв'язання.

The preconditions of reforming of nature management in Ukraine, requirements of external environment and internal conditions are given. The critical issues, possible directions of their solving are shown.

Ефективна для України взаємодія з Євросоюзом, міжнародними організаціями потребує координації промислової, екологічної, інноваційної політики. Обтяжливим фактором в існуючих обставинах є екологічна невідповідність територій [1] зі значним градієнтом техногенного навантаження між областями (табл.1), що вказує на прямий зв'язок економічного зростання з екологічною деградацією.

Таблиця 1

Питома вага вуглевидобувних областей у загальноукраїнських показниках, %

Показники (2003р.)	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Кіровоградська	Луганська	Львівська
Видобуток готового вугілля	0,6	12,3	48,9	0,8	34,7	2,8
Видобуток залізної руди	–	81,7	–	–	–	–
Виплавка чавуну	–	34,9	45,4	–	8,8	–
Виплавка сталі	–	32,7	44,9	0,0	9,4	0,0
Виробництво готового прокату	–	35,7	41,6	–	9,6	–
Виробництво сталевих труб	–	65,4	24,5	–	9,1	–
Виробництво коксу	–	24,4	56,1	–	11,3	–
Виробництво сірчаної кислоти	–	7,1	33,5	–	5,4	–
Виробництво цементу	–	18,3	11,0	–	0,1	9,3
Скидання забруднених вод	0,1	22,5	25,3	1,6	9,5	2,8
Викиди шкідливих речовин в атмосферу	0,7	16,3	29,2	1,1	9,5	2,9
Наявність ПТВ (промислові токсичні відходи) на кінець року	0,0	68,2	15,4	2,0	2,2	3,0

Перевищення еколого-ресурсних можливостей локальних територій, що відбулося внаслідок природоємної господарської діяльності та високого рівня комплексності промислово розвинених областей України відбивається у показниках техногенного навантаження (табл.1) та захворюваності [2].

Актуальність проблеми полягає у тому, що екологічна складова поступово займає усе більш вагоме місце у забезпеченні економічної ефективності господарської діяльності. Питання природокористування розроблялися в роботах провідних економістів-екологів, таких як О.Ф. Балацький, І.Я. Блехин, К.Г. Гофман, Б.М. Данілішин, В.Я. Лемешев, М.Ф.Реймерс, В.Г.Сахаєв, Л.Г.Мельник, Б.І.Пасхавер інші.

За сучасними вимогами саме екологічний потенціал формує коло економічних спроможностей території та її інвестиційну привабливість. Обтяжливі наслідки природокористування та економіко-екологічні відносини, що склалися в Україні потребують перегляду взаємодії з навколишнім середовищем. Реформування має відбуватися шляхом екологізації існуючої промислової діяльності, раціоналізації природо використання території на засадах екологічної безпеки. Цей процес включає пошук умов гармонізації економічного розвитку з територіальними ознаками та спроможностями і організацію відповідного управління. Ціллю роботи є оцінка стану та потенційної спроможності старопромислової території до реформування природокористування.

Природокористування – динамічний процес, нескінченний у часі бо є функцією економічних потреб а також низки змінюваних значень аргументів гармонізації економічного розвитку з територіальними ознаками та спроможностями (передумов, ризиків, заборонів, вимог тощо), тому потребує систематичного дослідження для теоретичного поглиблення (накопичення нових знань, пошуку закономірностей) та практичного застосування. Розвиток управління природокористуванням має ґрунтуватися на закономірностях у еколого-економічних відносинах, які враховуються при розробці концепції спроможної подолати протиріччя. Це має відбуватися через: прогнозування шляхом виявлення трендів розвитку виробництва, зовнішнього середовища, довкілля, соціальних наслідків на даній території; планування; позиціонування на внутрішні та зовнішні параметри ринку, міжнародні стосунки, участь у всесвітніх організаціях; організацію відповідного менеджменту.

Для формування підходів до реформування природокористування проведені необхідні дослідження (накопичення, упорядкування, класифікація відповідної інформації, встановлення зв'язків та співвідношень, виділення та визначення характерних просторових властивостей). Визначено, що трансформації відбуваються спонтанно, слабо керовано, бо не мають відповідних концепції та стратегії регіональної екополітики (екологічної політики), концентрації зусиль на найбільш серйозних екологічних проблемах. За даними дослідження виділяється найбільша ураженість видобувних територій обумовлена комплексним впливом на довкілля відповідних підприємств.

У порівнянні з іншими країнами вугільні шахти України, особливо Донбасу, характеризуються більш складними гірничо-геологічними умовами [3], а видобувне вугілля – високою зольністю (31–39%) та вмістом сірки (2,0–2,9%), що призводить до значних обсягів твердих відходів (580 відвалів породи шахт та вуглезбагачувальних фабрик Донецької області, з яких – 130 горять,) та токсичних викидів (2,5% сірки у складі вугілля дає в атмосферу близько $75 \cdot 10^6$ т SO_2 при видобутку і використанні). Викиди шахт та збагачувальних фабрик у великій кількості насичені SO_2 , NO_x , H_2S , CH_4 , пилом - утворювачі фотохімічного смогу. У скидах шахтних вод (щорічно 300 тис.м³) вміст мінеральних солей та завису перевищує ГДК у 2–2,5 разів, з ними до водойм надходить більш 1млн.т солей [3]. За усіма видами відходів виробництва і вторинних відходів рівень використання в обсязі знов утворених відходів майже не змінився (26,5–23,3%), у загальному обсязі ресурсів зменшився від 4,0 до 1,6%. Наведені у табл.2. дані поводження з відходами свідчать, що при скороченні

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

видобутку питоме створення відходів майже не змінюється, а обсяги їх використання скорочуються. На кінець 2003р. у Донецькій області (ДО) в залишках налічувалось 611,9млн.т вторинної сировини і відходів виробництва, які займали площу (відвали і накопичувачі) біля 6,7тис.га. Витрати на зберігання та знищення вторинної сировини склали майже 40 млн. грн. Засоби та заходи екологічної безпеки побільшості не відповідають сучасним вимогам.

Питоме створення відходів [4,97;5,4,6]

Таблиця 2
(млн. т)

	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.
Видобуто вугілля	44,2	42,8	41,5	40,3
Створено відходів вуглевидобутку і вуглезабагачення на 1 т вугілля, т	24,9	22,8	26,3	21,2
Використано відходів	0,56	0,55	0,63	0,53
Вироблено електроенергії, млрд кВт. год.	1,3	1,4	1,5	0,7
Створено відходів на 1 тис.кВт., т	24,8	24,5	25,5	25,9
Використано відходів	4,0	3,3	3,0	3,0
	0,161	0,135	0,118	0,116
	0,06	0,09	0,7	0,4

Крім того, неминучим побічним результатом господарської діяльності на сучасному рівні економічного та технологічного розвитку є викиди парникових газів незмінних супутників функціонування паливно-енергетичного комплексу (табл.3.), особливо діоксиду вуглецю (CO₂). Міжнародними угодами поставлено під контроль. Абсолютний обсяг його емісії залежить від абсолютних розмірів ВВП та від відносної інтенсивності на одиницю ВВП (ВІ). ВІ є важливою характеристикою рівня розвитку економіки країни, її структури. Україна за даними бази International Energy Agency відноситься до 22 карбонеінтенсивних країн з перехідною економікою, де на \$1 ВВП здійснюється викид 1,016 кг CO₂ або 6,1 кг на душу населення. Доля вуглецевої сировини у спожитих енергоресурсах складає приблизно 78%. І ті обставини, що існують щодо енергозабезпечення в Україні змушують сподіватися на подальший видобуток власного енергоносія – вугілля.

Викиди основних парникових газів (2004р.)

Таблиця 3

	Діоксид вуглецю		Метан		Оксид азоту	
	т	%	т	%	т	%
Донецька область	35 907 087,931	100	471 759,195	100	1 939,382	100
Міста						
Донецьк	3 795 363,740	10,57	162 982,741	34,55	738,997	38,10
Горлівка	2 496 053,900	6,95	28 353,039	6,01	81,163	4,18
Маріуполь	14 995 152,497	41,76	270,782	0,57	30,160	1,56
Краматорськ	1 072 314,233	2,99	402,667	1,24	111,809	5,77
Макіївка	2 404 308,261	6,69	48 152,172	10,21	43,138	2,22
Райони						
Слов'янський	3 133 299,990	8,73	–	–	1,606	00
Старобешівський	3 800 841,210	10,59	45,476	00	53,929	2,72

Таким чином, характерними рисами старих промислових зон є наявність різних джерел забруднення довкілля, близьке сусідство промислових та цивільних об'єктів, вкрай незначні зелені площі, слабкість і навіть відсутність необхідного екологічного контролю, високий рівень соціальної пасивності.

Проблеми таких територій пов'язані також і з наслідками порушення рівноваги породних масивів, що призвело до просідання частини поверхні, і ставлять під сумнів майбутнє промислових міст. Зони критичного техногенного навантаження визначені на рис.1; ці території відповідають наведеним вище ознакам в меншій або більшій мірі.

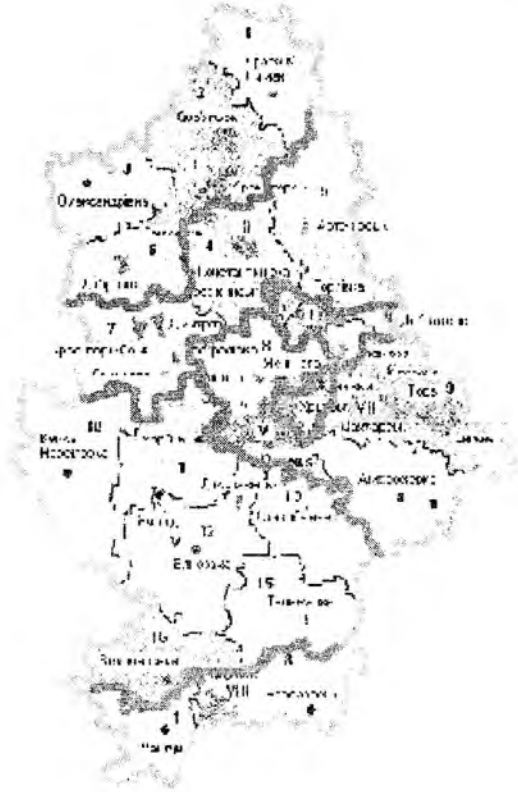

Рис. 1. Карта-схема техногенного навантаження території ДО (темне забарвлення) та розподілу зон впливу регіональних державних екологічних інспекцій

Динаміка витрат на охорону навколишнього середовища наведена у табл.4.показує, що використання власних коштів підприємств є основною формою фінансування цих заходів.

Таблиця 4
Поточні витрати на охорону навколишнього середовища [5] (тис. грн.)

Витрати	Роки	Фактично витрачено	в тому числі із			
			державного бюджету	місцевих бюджетів	власних коштів підприємств	інших джерел фінансування
Усього	2000	446802	1716	2874	441182	1030
	2001	487295	5671	5619	475607	398
	2002	516887	6323	2211	507918	435
	2003	691341	3437	2190	685217	497

За досвідом провідних країн основна важкість реалізації державних природоохоронних програм приходиться на місцевий рівень, в першу чергу, муніципальний [6]. Ідея впровадження Проекту Закону України “Про територіальний устрій України” передбачає надання громадам, під впливом яких будуть такі території, здійснення тих самих повноважень. Але тут треба зазначити, що напружена дискусія щодо адміністративно-територіального розподілу ДО ще не торкалася проблем природокористування. Очевидно, що вони безпосередньо будуть зачеплені.

Після впровадження адміністративно територіальної реформи (АТР), в межах Донецької області утвориться два регіони: місто-регіон Донецьк (м-рД) і власно Донецький регіон (ДР), під юрисдикцію якого підпадуть інші міста й селища сучасної Донецької області:

$$N_{\text{ДР}}^p = N_{\text{ДО}}^c - N_{\text{м.Донецька}} = 3\,699,7(\text{тис.осіб}), \quad (1)$$

де $N_{\text{ДР}}^p$ – кількість населення ДР після впровадження реформи, (тис.осіб);

$N_{\text{ДО}}^c$ – кількість населення сучасної ДО, 4720,9тис.осіб станом на 1.01.2004р. [5];

$N_{\text{м.Донецька}}$ – кількість населення м. Донецьк, яке набуває статусу місто-регіон.

Виходячи з [7] (стаття 12) є можливість зробити попередній розрахунок загальної кількості районів, що утворяться в межах реформованого ДР. Слід врахувати (стаття10), що міста-райони (з населенням понад 70тис.осіб) адміністративно не ввійдуть до складу району, в межах якого вони знаходяться, тобто міста з розвиненою низкою підприємств, що наповнюють екологічні фонди та фінансують природоохоронні заходи.

Кількість населення, з якої будуть формуватися райони

$$\sum_{p-n}^m N_{p-n}^p = 3699,7 - 2464 = 1235,7(\text{тис.осіб}).$$

Якщо кількість жителів в кожному районі

буде оптимальною (70тис.осіб), тоді кількість районів в ДР: $K_{p-n}^p = \frac{1235,7}{70} \approx 17$ (одиниць),

а громад у районах, припускаючи, що кожна громада містить 5тис.осіб, буде $K_{\text{громад}}^p = 14 \cdot 17 = 238$ (одиниць).

На території сучасної ДО функцію контролю за станом природного середовища виконує Державне управління екології та природних ресурсів (рис.1) та, підпорядковані йому, вісім регіональних державних екологічних інспекцій, повноваження яких поширюються одночасно на декілька обласних районів в залежності від щільності проживання населення й концентрації виробництва.

Проект Закону України “Про територіальний устрій України” не надає відповіді щодо меж повноважень існуючих держекоінспекцій на території районів, що утворяться. Зостається не визначеним питання надходження збору за забруднення НПС та використання природних ресурсів, їх розподілу, який до цього часу регулюється законом [9] (стаття 46) і спрямовується на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані.

Таким чином, очевидно, що удосконалення організації природокористування у відповідності з європейськими індикаторами у перевантажених промисловістю регіонах повинно мати на меті пріоритетність екологічної безпеки, а завданнями реформування природокористування має стати як попередження негативних змін у довкіллі (екологізація виробництва) так і розвантаження від наслідків минулої токсикації. Найбільш руйнівними наслідками промислової діяльності є утворення відходів та токсикація повітря. Рішення цих проблем безсумнівно лягає на місцеву владу (громади). У полі невизначеності щодо

коштів, значної забрудненості (на карті схід області – вуглевидобувні території), соціально-економічного занепаду, виведення територій на екологічно безпечний рівень ускладнюється при впровадженні адміністративно територіальних трансформацій, а у потрібний для цього термін проблеми поглиблюються за законами розповсюдження екологічних змін.

Об'єктивно Україна має забезпечити необхідну пріоритетність природоохоронних задач, гласне та ефективно використання коштів на їх вирішення. Має бути чітка індикативна база, статистична прозорість, порівнюваність показників. У той же час рішення щодо компонентів середовища, які використовуються економічно, не повинні бути у протиріччі до загальносистемних принципів збалансованих станів кожної території. Тобто екологізація виробництва (доведення надходжень відходів до компонентів довкілля до меж прийнятного рівня) має супроводжуватися запобіжними заходами на території розташування. Для цього доцільне застосування екологічних технологій загально відтворювального характеру, як сполучення сучасних технічних, біологічних, планувальних заходів для створення та додержання умов екологічної безпеки. Цьому сприяють селективні зелені зони специфіковані за видами забруднювачів і розплановані за розсою вітрів. Така організація території спроможна суттєво знизити негативний вплив токсикантів на мешканців міст при існуючому розміщенні продуктивних сил Донбасу.

Література

1. Йоганнесбургська декларація із сталого розвитку // Вісник сталого розвитку: економіка, екологія, суспільство. / Інститут сталого розвитку. – Київ. – 2004. – 49с.
2. Статистичний щорічник України за 2003 рік / Держкомстат України. – К.: Консультант, 2004. – 632 с.
3. ... і тривоги нашої. По матеріалам доклада о состоянии окружающей природной среды в Донецкой области в 2003г. / Под ред. С.В.Третьякова. – Донецк: “Новый мир”, 2004. – 152 с.
4. Про утворення, використання і поставку вторинної сировини підприємствами і організаціями Донецької області у 2003 році: Стат.зб. №5/116 / Держкомстат України. Головне управління статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2004. – 23с.
5. Довкілля Донеччини: Стат.зб. №63/216 / Держкомстат України. Донецьке обласне управління статистики. – Донецьк, 2003. – 121с.
6. Метлова Л.П. Досвід організації природокористування для забезпечення сталого розвитку // Управление экономикой переходного периода: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Чумаченко Н.Г. (отв. ред.) и др - Донецк.- 2004.- С.91-103. (0.81 п.л.)
7. Проект Закону України “Про територіальний устрій України” // Урядовий кур’єр. – 2005. – №75. – С. 10-13.
8. Статистичний щорічник Донецької області за 2003 рік / Держкомстат України. Головне управління статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2004. – 376 с.
9. Закон України від 25 червня 1991р. №1264-ХІІ “Про охорону навколишнього природного середовища” // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. – №4: Екологічне законодавство України. – 416с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Стрільцом А.І.03.03.05*

*Надійшла до редакції
15.02.05*